

IMELDA VEDRICKAITĖ

Savistaba vaizdo infliacijos epochoje

Manfredas Žvirgždas, *Regimybės atspindžiai: Vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, 307 p., ISBN 978–609–425–013–2

Vienas įdomiausių ir įdėmiausių Alfonso Nykos-Niliūno kūrybai skirtų akademiinių darbų – Manfredo Žvirgždo monografija *Regimybės atspindžiai: Vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje* (2009). Hipnotine skaidraus akademinio teksto įtaiga ji priartina Niliūno poezijos reikšmės susidarymo alchemiją. Atrodytų, kad atėjo literatūrologų karta, vertinanti Nykos-Niliūno poeziją kaip aktualią, laiko išbandymams atsparią XX amžiaus lietuvių literatūros egzistencializmo ir brandžiojo modernizmo emblemą (*Alfonsas Nyka-Niliūnas: Poetas ir jo pasaulis. Kūrybos tyrinėjimai ir archyvinė medžiaga*, 2010). Šios intelektualios poezijos keliama iššūkį interpretatoriams priėmė Giedrė Šmitienė monografijoje *Kalbėti kūnu: Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija* (2007) ir Laurynas Katkus monografijoje *Tarp Arkadijos ir Inferno: Tremtis Johaneso Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje* (2010).

Remdamiesi semiotiniu, fenomenologiniu, lyginamuoju metodu, jie visi trys bandė atrakinti realybės ir teksto perskyrą žvalgytoje Nykos-Niliūno poezijos teritorijoje. Šmitienė gvildeno Nykos-Niliūno poezijos juslinio suvokimo strategijas, kūno įspaudą poeto metaforėzėje. Ji gilinosi į subjekto kismą, jo nuolatinį susidarymą ir skaidymąsi tarp aktyviai sąveikaujančios išorinės erdvės ir nevizualaus jos patirties pėdsako (stiliaus), žvelgė į pačią poetinės kalbos ritmiką kaip judančio subjekto atitikmenį. Katkus susitelkė į Vidurio Europos literatūras siejančią tremties patirtį poezijoje, stebėjo Bobrowskio ir Nykos-Niliūno poezijos paraleles – jiems būdingą dvipolį erdvės suvokimą, kurį atspindi tiek ribų peržengimo ir jų jungties figūros (Nykos-Niliūno atveju – kelias), tiek istorinius įvykius pridengianti antikinių ar biblinių motyvų alegorija (barbarybė, sūnus palaidūnas), tiek religinio visatos modelio erozija ir subjektą viltingai priglobianti

poetinė utopija. Konstatavęs, kad Nykos-Niliūno erdvinis modelis pranoksta stereotipinę tremtinio nostalgiją praradimo-atradimo paradoksu, Katkus gilinosi į jo poeziją kaip į pozityvų atsaką tremties iššūkiui: lietuvių poetas siekė žodžiu įamžinti prarastą vietą ir pavadinti etinius išlikimo tremtyje principus. Šmitienės ir Katkaus monografijos akcentuoja gyvenamo laiko ir vietos konkretybę Nykos-Niliūno metaforų audinyje. Itin vaizdžiai tai iliustruoja ikitekstinių ir tekstinių patirčių sandūra, kurią Šmitienė išskaitė, pasitelkdama Utenos planą, rekonstruodama kintančią subjekto žvelgimo perspektyvą. Katkus monografijoje irgi detalai analizavo Nykos-Niliūno topiką skyriuose „Klastingos begalybės“, „Nuo Niujorko ligi Inferno“. Tačiau, tarp kitų remdamasis ir dviem minėtomis autoritetingomis Šmitienės ir Žvirgždo disertacijomis, jis pasirinko ne tik tirti Bobrowskio ir Nykos-Niliūno tematinį sąskambį, išryškinti šių bendraamžių patirties poetines transformacijas, bet ir pasitelkė jų poetinę sąsauką kaip pamatą apskritai tremties poetinei raiškai tipologizuoti (iš čia ir monografijos dalies pavadinimas „Daugiavėidė tremtis“).

Gerokai hermetiškiau į Nykos-Niliūno poeziją pažvelgė Manfredas Žvirgždas. Jis stebėjo tekstų figūratyvinius takus, akcentavo juslinę (ypač vizualinę) pagavos konkretybę, prisimindamas heidegerišką Nykos-Niliūno nuostatą apie esminius dalykus, kurie pasilieka paslėptyje, regimybės paraštėse. Žvirgždas leidosi į Nykos-Niliūno metaforos radimosi paieškas, į neatitikimus tarp to, kas buvo patirta, ir suvokto tikrovės kontūro, jos redukuoto profilio. Jis bandė apčiuopti estetinės regimybės gimimą iš neutralaus vaizdo, perėjimą nuo „išorės“ prie „vidujybės“. Iš koliažinių, fragmentiškų Nykos-Niliūno regėjimų Žvirgždas rekonstravo poeto individualų „prarastojo rojaus“ archetipo variantą. Jis gvildeno Nykos-Niliūno poezijos erdvės ir laiko raišką, iš anksto numatydamas „prarasto rojaus“ atkūrimo sandus: saulė, mėnulis, žvaigždės – priešaušris, vidudienis, saulėlydis, naktis – šviesa, tamsa, šešėlis – medis, sodas, kūnas, veidas, akis – žvilgsnis, lytėjimas, balsas. Šios „natūralios“ figūros per atspindį, tam tikrą pasaulio simetriją, kurią reprezentuoja veidrodis, langas, kristalas (ledas), priartėja prie dailės ir poetinių teksto citatų. Iš esmės tai yra skaitytojo-analitiko pastanga apibūdinti estezio radimosi sąlygas. Būtina pabrėžti, kad monografijos autoriaus įdėmi objektyvistinė Nykos-Niliūno poezijos analizė apima ne tik poetinių figūrų genezę ir jų kaitą poezijos rinkiniuose. Ji itin dažnai aprėpia prieštarinę (kartais netgi paradoksaliai) tos pačios figūros reikšmių lauką – autorius nelinkęs vien tik inventorizuoti erdvėlaikį. Iš tokios neišvengiamos detaliosios

analizės būtinybės visuomet kyla šiočia tokia pasakojimo statika, tačiau itin skaidri ir plastiška autoriaus kalba, jo mąstymo precizika atperka šią paties tiriamąjo objekto padiktuotą stilistiką. Preciziška ir todėl patikima Žvirgždo analizė yra ne mažiau žavi ir skleidžia tokią pat stiprią rafinuotą aistrą pažinti tekstą, kaip ir Šmitienės, Katkaus monografių pasakotojo-analitiko magnetinės „balso“ slinktytis nuo teksto į paratekstą – biografiją, kartografiją, idėjų istoriją. Detalioji analizė, nors šiek tiek ir apsunkina skaitymą, yra šios monografijos stiprioji pusė. Ji yra ypač paranki tolimesniems akademiniais darbams ir apskritai Nykos-Niliūno poezijos studijoms. Žvirgždo pasakojimo objektyvus, disciplinuotas, maksimaliai tikslingas, atsietas nuo biografijos konkretybių (bet ne nuo nuorodų į dienaščių) pasakojimas būtų keblukas gal tik laukiniam nedisciplinuo tam skaitytojo rajumui (šių eilučių autorės – taip pat). Nėra abejonės, kad figūratyvinio tinklo išnarstymas čia pasiteisina, nes nuosekliai ir išsamiai tiria tegu ir chrestomatinių (t. y. jau pavadintą), tačiau iki Žvirgždo monografijos taip argumentuotai dar nepagrįstą Nykos-Niliūno poezijos ir apskritai brandžiojo modernizmo bruožą – kultūrinės patirties paveiktą introspektyvų subjekto žvilgsnį, kažkur, vizualinės pagavos paribyje, numanantį paslėpties, estezio tvykstelėjimą.

Susitelkęs į poezijos mikroanalizę, Žvirgždas neapsiriboja vien tiriamais tekstais, bet pateikė ir platų Nykos-Niliūno pasirenkamų figūrų literatūrinės tradicijos kontekstą. Knygoje ritmiškai pasikartoja ta pati skyrių kompozicija. Įvadinėje skyriaus dalyje autorius pristato pasirinktos figūros simbolikos paletę, kai kuriuos jos literatūrinės „karjeros“ etapus. Nykos-Niliūno eilėraščių analizėje jis atskleidžia poeto pasirenkamą figūros reikšmių spektrą ir apibendrina jo kaitą įvairiuose eilėraščių rinkiniuose. Šis autoriaus gebėjimas susieti figūros simbolikos kontekstą su tuo, kaip konkrečiai figūros sužadindamos reikšmės įsipina į figūratyvinį Nykos-Niliūno poezijos taką, primena Gastono Bachelard'o opusus apie vizualinių figūrų „keliones“ (jais, šalia Jacques'o Lacano, Algirdo Juliaus Greimo, Jacques'o Fontanille'io, Maurice'o Merleau-Ponty, Žvirgždas remiasi savo monografijoje). Lygia greta autorius gvildeno Nykos-Niliūno dienaščiuose pasitaikančias poeto kūrybos autoanalizes. Jomis Žvirgždas pasirėmė, sekdamas subjekto žvilgsnio introspekciją iki giliųjų vizualinio pažinimo struktūrų. Prasmės kristalizaciją autorius stebėjo su semiotinės analizės pagalba gvildendamas poeto atsiminimus, jo poezijoje fiksuojamus sapnų pavidalus ir literatūros bei dailės citatas. Visą monografiją Žvirgždas sukomponavo kaip literatūrinių mikroanalizių slinktį nuo gamtovaizdžio į kultūrvaizdį, taip jis gilinosi

į Niliūno poetinio arsenalo makro ir mikrokosmo figūrų semantiką. Dangaus šviesulių ir šviesokaitos metaforos čia išryškino stebintį ir stebimą subjektą. Jo pagrindinis atributas – rega ir juslių samplaika – Žvirgždui tapo prielaida pereiti nuo poeto fiksuojamos „išorės“ prie „vidaus“, nuo regimo pasaulio figūratyvumo prie subjekto savistabos raiškos. Nykos-Niliūno poezijos eksteroceptyvių ir interoceptyvių figūrų veidrodinis atspindys jam leido prasismelkti į poeto sąmonės gamtovaizdį. O šios metaforų paletės platus kultūrinio konteksto apibūdinimas paskatino Niliūno poeziją pamatyti brandžiojo modernizmo poezijos kontekste kaip ansktesnę išeivių nostalgiką rezignaciją keičiančias „naujas regimybės perspektyvas“ (Žvirgždas).

Sekdamas Merleau-Ponty, Žvirgždas kėlė klausimą, ar galime ne tik dailėje, bet ir poezijoje atpažinti abipusę subjekto ir vaizdo sąveiką, kurioje subjektas aktyviai užkariauja regimybę ir drauge pasyviai atsiduoda jos pasiglemžiamas. Tirdamas šią dvipusę sąveiką Nykos-Niliūno poezijoje, jis išryškino mintį apie nepatikimą regėjimo joslės pagavą, pabrėžė, kad yra būtina „vaizduotės ekologija“, nes pernelyg stelbiantis poetinės vaizduotės vizualumas sukelia persisotinimą vaizdu. Žvirgždas teigia, kad regimybės paviršiuje slepiasi nūdienos ontologijos katastrofa – beprasmybė. Nykos-Niliūno poezijoje susikerta nepatikėjimas regimybe, nuobodis, kylantis iš regimybės bei jos filosofinės redukcijos (anestezija), ir vaizduotės būtinybė kurti potencialius formos profilius, vizija atverti egzistencijos slėpinį. Klasikinė vaizdo ir aiškumo sąsaja čia nutrūksta, nes konstatuojama, kad vaizdas, nepaisant jo potencialaus semantinio talpumo, tiesiogiai nepasiekia prasmės. Dėl to stringa subjekto komunikacija su aplinka, o kurianti vaizduotė pasitelkia pojūčių sinchroniją (sinesteziją).

Žvirgždas apčiuopė Niliūno poezijoje gravitaciją tarp vizionieriškumo ir jo vėlyviausiuose eilėraščiuose dominuojančio estetizuoto muziejaus modelio. Jis pastebėjo išganingą atsitraukimą nuo regimybės mirgėjimo, kuris užstoja fenomenalią daiktų prigimtį.